

УДК 373.2.016:81- 028.31

СТЕФАНІЯ ЯВОРСЬКА, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри української мови, Київський
університет імені Бориса Грінченка, Україна
ORCID: 0000-0003-3136-3894
s.yavorska@kubg.edu.ua

РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

STEFANIA YAVORSKA, doctor of pedagogical sciences,
professor, Borys Grinchenko University, Ukraine

DEVELOPING SPEECH-MAKING ACTIVITY OF PRE-SCHOOL

У статті презентовано зміст роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей у дошкільному закладі освіти; визначено мету навчання в контексті сучасної парадигми виховання мовної особистості. Систематизовано й узагальнено погляди на мову й мовлення, на розвиток мовлення. Висвітлено теоретичні аспекти та методичні поради щодо формування мовленнєвотворчої діяльності дошкільників.

Уточнено завдання розвитку зв'язного висловлення думок у контексті загального розвитку освіченої особистості та структурні компоненти його змісту. Підкреслено, що під час роботи над мовленнєвою діяльністю має місце тісний зв'язок мовного та розумового розвитку дитини; показано специфіку вдосконалення навичок і вмінь висловлювати свої думки, представлено способи формування комунікативних здібностей, згідно з якими грамотне спілкування розвивається відповідно до конкретних умов, форм, методів і прийомів навчання.

Розглянуто технології навчання розповіді, вимоги до вироблення граматичної правильності мовлення, мовленнєвого розвитку та методик навчання рідної мови з урахуванням компетентнісного підходу до процесу передавання і засвоєння знань. Окреслено види розповіді, місце її і значення в навчальному процесі, особливості підготовки до неї. Підтверджено, що найефективнішими джерелами художнього читання та розповіді визнано кращі зразки української усної народної творчості, твори для дітей українських письмен-

ників. Обґрунтовано, що кінцевою метою роботи дошкільного закладу є вдосконалення мови відповідно до граматичних норм, вироблення вмінь складати коротку розповідь, виховання уваги, спостережливості.

Зміст статті посприяє уточненню, збагаченню теоретичних і практичних знань педагога про методи і форми роботи з питань розвитку зв'язного мовлення.

Ключові слова: зв'язне мовлення, дошкільне навчання, спілкування, мовленнєво-комунікативна компетентність, мовні норми, увага, спостережливості.

Summary. The article presents the content of the work on the development of connected language of children in pre-school education, defines the purpose of learning in the context of the modern paradigm of language education. The views on language and speech, on the development of speech are systematized and generalized. Theoretical aspects and methodological tips on the formation of speech and creative activity of pre-school children are covered.

The task of developing a coherent expression of thoughts in the context of the overall development of an educated personality and the structural components of its contents have been clarified. It is emphasized that when working speech activities there is a close connection between the language and mental development of the child; specifics of development skills and ability to express their thoughts are presented, ways of forming communicative abilities are presented, according to competent communication it develops specific

conditions, forms, methods and methods of training.

The technologies of storytelling, the requirements for the development of grammatical correctness of speech, the development of speech and the method of teaching the native language are considered, taking into account the competent approach to learning. The types of the story, its place and significance in the educational process, preparation features. It is confirmed that the most effective sources of artistic reading and story are recognized as the best examples of Ukrainian oral folk art, works for children of Ukrainian writers. It is substantiated that the ultimate goal of the pre-school institution is to improve the language in accordance with grammatical norms and develop the ability to write a short story, education attention, observation.

The content of the article contributes to the refinement, enrichment of theoretical and practical knowledge of the teacher about the methods and forms of work on the development of connected speech.

Key words: connected speech, pre-school education, communication, speech and communication competence, language norms, attention, observation.

Мета: дослідити й узагальнити стан проблеми у практиці роботи дошкільних закладів; визначити місце і види розповіді у вихованні, допомогти орієнтуватися у виборі матеріалу; визначити ефективні форми, методи і прийоми роботи, що забезпечують активну мовленнєву діяльність дітей дошкільного віку, збагачення активного словника.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Система виховання в національних дошкільних навчальних закладах передбачає формування в дітей з раннього віку мовленнєвого спілкування, що означає врахування соціопсихологічних та лінгводидактичних особливостей мови відповідно до законів її функціонування в суспільстві.

Як відомо, соціальні зв'язки впливають як на зміст, так і на структуру мовлення, тому розвиток дитини потребує їх постійного розширення (Тихеева, 1981). Ніщо не може так негативно позначитися на дитині, як відставання в розвитку мовлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема розвитку мовлення дошкільників – предмет уваги багатьох учених, розглядалася і розглядається в різних аспектах: психологічному (Б.Баєв, Л. Виготський, Г. Леушина, О. Леонтьєв, О. Лурія та С. Рубінштейн, І. Синиця та ін.), лінгводидактичному: культура невербальних засобів спілкування (П. Анохін, Ю. Степанов та ін.), мовленнєвий етикет (А.Акішина, П. Формановська та ін.), формування звукової культури, граматичної правильності і виразності мовлення (О. Жильцова, О. Максаків, Л. Калмикова, Н. Карпінська, А.Полозова, О. Тихеева та ін.), діалогічного мовлення (Н. Виноградова, О. Ушакова, Г. Чулкова та ін.). Цей науковий доробок доповнили та збагатили дослідження А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, С. Хаджирадевої та інших.

Актуальність проблеми, усвідомлення вагомості завдань розвитку мовлення дітей дошкільного віку, недостатня її розробленість у науковій літературі й зумовили вибір теми нашого дослідження.

Методи дослідження: критичний аналіз лінгводидактичної та психологічної літератури для визначення теоретико-методичних засад дослідження, осмислення й узагальнення передового досвіду роботи педагогів дошкільних навчальних закладів, спостереження за змістом занять, бесіда з вихователями, синтез наукових здобутків і досягнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначають психологи, зв'язність мовлення – це, насамперед, логіка думок, їх послідовність, взаємозалежність, доказовість. Зв'язність мовлення великою мірою залежить від зв'язності мислення (Баєв, 1972).

Сучасна дошкільна лінгводидак-

тика визначає завдання розвитку зв'язного мовлення в контексті загального розвитку культурної особистості, структурними компонентами змісту яких виступають: 1) мовленнєва компетенція, 2) мовленнєвий розвиток, 3) навчання мови, 4) мовленнєве виховання (Гавриш, 2004, с. 4).

Мовленнєва компетенція – це насамперед вироблення вміння доречно застосовувати мову в конкретних ситуаціях для висловлення думок, бажань тощо. Робота над удосконаленням мовлення сприяє формуванню навички і мовленнєвої довершеності, а навчання мови забезпечує засвоєння й усвідомлення мовних норм (фонетичних, орфографічних, лексичних, стилістичних, граматичних), правильне їх застосування в мовленнєвій практиці, продукує вправність добирати варіанти мовленнєвої поведінки.

Маленька людина появилася на світ, росте і розвивається, розвивається водночас її вміння розуміти почуте і сказане, а згодом, з роками, сама висловлює свої думки, вчиться спілкуватися спочатку окремими словами, а далі – реченнями, що поступово ускладнюються. Саме через оволодіння мовою набуваються знання про дійсність, навколишній світ. "В розвитку мовлення, в оволодінні зовнішньою стороною мовлення дитина йде від фрази простої до фрази складної, до поєднання слів і речення..." (Виготський, 1982, с. 56).

Дитина народжується з готовим апаратом мовлення, але не має досвіду користування, оволодіння ним, і йому цю навичку треба сформувати. Якщо створені всі умови для розвитку дошкільника, то до трьох років процес формування мовлення переважно завершується, далі умілість лише вдосконалюється і розвивається.

Психологи зазначають, що під час роботи над мовленнєвою діяльністю має місце тісний зв'язок мовного та розумового розвитку дитини, активізується її мислення, зазнає змін світосприймання, розвивається спостережливість. Діти до 5–6 років відрізняються своїми психологічними особливостями, специфікою розвитку процесів сприймання, пам'яті, мислення, уваги. Для різної вікової періодизації характерні і різні види діяльності – пізнавальної і комунікативно-мовленнєвої, що відображається у зростанні уяви, розвитку

інтелекту, пізнавальних можливостей (Баєв, 1972; Виготський, 1982; Гавриш, 2004).

Дослідження підтверджують, що вже з трьох років діти стають дуже допитливими, їх усе цікавить, вони люблять багато говорити, ще більше – запитувати. Маленькі "чомучки" прагнуть на все отримати відповідь. Наприклад, Максимко (три роки) постійно вимагає від батьків уваги, відповіді на безкінечні запитання: Чому сонечко світить? Чому вітерець повіває? Чому настає ніч? Чому дощ іде? Чому треба йти спати? Чому руки мити? Чому живуть мікроби? А що в животику мікроби роблять? Безліч чому? чому? І часто нелегко відповісти на ці квестії. Однак відповідь дитина має почути зрозуміле пояснення, оскільки це для неї дуже важливо.

Мовна і мовленнєва активність зростає у дітей старшого дошкільного віку, у котрих досить успішно розвивається мовленнєвотворча діяльність, у процесі якої вони виявляють рівень своєї компетентності (Гавриш, 2004). Це проявляється, насамперед, у відображенні почуттів, уявлень, вражень, що виникають під час гри, малювання, конструювання, спілкування. Прагнення розвиваються в умовах навчання і у створеній ситуації, міркування, висловів-пропозицій, під час переказування тексту, який може бути повний, за частинами, колективний, творчий, вибірковий, у формі інсценування в особах.

Одним з основних педагогічних форм у сучасному мовленні є різні види розповіді – описові, творчі, з власного досвіду (за оповіданням, казкою, на основі спостереження за довкіллям, природою, за поданим початком, кінцівкою, за опорними словами тощо). Залежно від вікових груп слухачів, за бажанням текст оповідання чи казки можна скоротити, поширити; окремі частини, цінні за змістом і легкі за формою, прочитати вголос.

Розповідь протягом багатьох віків була одним із методів передавання знань молодому поколінню, у дошкільних закладах вона посідає значне місце. Зазначимо, що виклад сприяє вихованню і має відповідати вимогам реального життя. Головна цінність педагогічної розповіді – у її освітньому значенні. Слухаючи грамотне, яскраве, живе, образне мовлення дорослого, діти непомітно для себе всотують його і самі вчаться говорити

правильно. Крім того, розповідь привчає до оволодіння увагою, дотримання пауз і наголосів, зацікавлене, розвиває логічне мислення. Використання міміки і жестів перетворюють розповідь у зразок живого слова.

Часто в молодих вихователів виникає запитання: "Про що розповідати?" Відповідь однозначна: про все, що доступне віку дітей і їх розумінню. Це можуть бути зміст казки, оповідання, події з життя людей, тварин, рослин. Розповідати можуть і діти, наприклад, про різні пригоди, які траплялися з ними або свідками яких вони були. Варто зосередити увагу дітей на суті того, що вони хочуть чи мають розповісти, на основній думці (зовнішності, діях) тощо. Дітей слід заохочувати до розповіді, яка розкриває яву, спрямованість інтересів, рівень їхніх мовленнєвих умінь, вчить уважно всіх вислухати. Позитивним буде завдання: педагог розповідає початок оповідання, а далі завершують діти. Бажано, щоб початок давав простір для уяви дітей, виявляв індивідуальність мислення, психіки та світогляду. Велику користь приносить і художнє читання.

Як відомо, дитина легко сприймає ті образи, які їй зрозумілі і близькі, тому заняття має бути вдало організованим, враховувати вік дитячого колективу і мету виховання. Інколи оповідь можна замінювати читанням уривків з оповідання. Кожне заняття має свої особливості підготовки. Етапи його можуть бути такі: 1) робота над вибором матеріалу; 2) підготовка до розповіді; 3) мистецтво розповіді; 4) внутрішньопредметні зв'язки.

Робота над вибором матеріалу. Перед педагогом часто постає питання визначення теми розповіді. Загалом тему завжди підкаже життя. Однак методика висуває спільні вимоги: дібране і підготовлене має бути цікавим, зрозумілим дітям, відповідати їхнім віковим особливостям. Підґрунтям для вибору теми можуть послужити оповідання, усна народна творчість, зокрема казка, навколишнє середовище, життєвий досвід дітей і таке інше.

Підготовка до розповіді. Педагог, готуючись до заняття, перечитує 2–3 рази оповідання чи казку, за якою готується розповідь, аналізує твір, його форму, дії героїв, їх послідовність, а також бере до уваги вік дітей, місце і час проведення, з'ясовує для себе, що потребує логічного

виділення, підкреслення; має "вжитися" в розповідь, пережити життя героїв, визначити слова, лексичне значення яких слід пояснити.

Мистецтво розповіді. Основними вимогами до розповіді можна вважати наступні. Педагог має добре володіти голосом, чистотою вимови звуків і ставити перед собою мету: оволодіти увагою дітей (діти повинні слухати, чути і осмислювати сказане), правильно визначити логічні наголоси (я сьогодні розповім..., я розповім про дітей), паузи. Оповідач має відвести увагу дітей від себе, спрямувати її на зміст розповіді, вчинки героїв, створити відповідний настрій, зацікавити слухачів невеличкою вступною бесідою. Діти повинні відчувати щирість і правдивість почутого, зберегти цілісність емоційного враження і сприймання.

Внутрішньопредметні зв'язки. Після розповіді доцільно здійснити зв'язок з іншими предметами, заняття з яких проводяться в дитячому закладі: провести бесіду, дати завдання, наприклад, намалювати картинку, зліпити фігурку, попрацювати з аплікацією, переказати прослухане чи відтворити у грі тощо.

Великого значення розповіді надавав великий педагог В. Сухомлинський: "Ми йшли в природу – в ліс, в сад, на поле, луг, берег річки, – слово ставало в моїх руках знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу. Відчуваючи, переживаючи красу побаченого і почутого, діти сприймали найтонші відтінки слова, і через слово краса входила в їхні душі. "Подорожі" в природу були першим поштовхом до творчості" (Сухомлинський, 1977, с. 202). Уроки серед природи, розповіді дітей, наведені у праці "Серце віддаю дітям", може з успіхом використати вихователь дитячого садка.

Зайшло сонечко

Сонечко зайшло. Потемніло поле. Зяру розповідається присмерк по полях і луках. Розтікається як річка. А на верхівці тополі спалахнули золоті іскорки. Це сонечко послало своє останнє привітання, спалахнули і погасли. До побачення, сонечко!

Пісня жайворонка

У блакитному небі тремтить сіра грудочка. Це жайворонок. Я слухаю цю чудову пісню – не можу наслухатися. Неначе виграє на тоненьких-тоненьких срібних струнах.

Натягує струни від золотої тиши до сонечка. Колоски прислухаються до його пісні (Сухомлинський, 1977, с. 203).

Важливо приділити належну увагу добору вправ, завдання до яких мають бути різними за змістом, відповідати вимогам навчальної програми і віковим особливостям дітей. Наприклад:

1. Доберіть до поданих слова з протилежним значенням: *маленький, теплий, молодий, білий, високий, голосний, широкий.*

2. Завершіть побудову речення. Доберіть за змістом потрібні прикметники. *Бабуся живе (місто). Тато працює (завод). Сестра пішла (подруга).*

3. Дайте відповіді на запитання. *Ким працює твоя мама? У якій класі навчається твоя сестра? Як зветь тата? Яка зараз пора року?*

4. Розташуйте малюнки за змістом, у певному порядку, дайте їм назву.

5. Доберіть завдання до поданих малюнків.

Завдання розповіді – розвивати мислення, опираючись на досвід дітей, їхній словниковий запас. Окрім того, оповідь має великий вплив на культуру мовлення, готує дитину не боятися публічного виступу в майбутньому (на зборах, у гуртках, у гостях).

Образний, грамотний виклад дорослого розвиває в дітях любов до художнього слова, краси мовлення. Це вимагає і від педагога відточувати, шліфувати, збагачувати своє мовлення, вдумуватися в побудову фрази, уникати таких, як "я страшно сміялася", "просто жах, як я веселилася" тощо. Кожне слово має бути літературним, значущим за змістом, відповідати меті навчання, без слів-паразитів: *взагалі, типу, значить, от* тощо. Мовлення вихователя має бути зразком для дітей.

Як підтверджує практика і досвід роботи, найефективнішими джерелами художнього читання та розповіді для дошкільників визнано кращі зразки української усної народної творчості, твори для дітей українських письменників.

Педагогі дошкільних навчальних закладів у своїй роботі використовують різні методи і прийоми навчання: спостереження, аналіз картини, дидактичні ігри, розповідь, переказування прочитаного тексту, бесіда,

читання тощо. Для активізації мислення дітей, зацікавлення, розвитку уваги під час заняття варто поєднувати різні способи передавання знань: бесіду з дидактичною грою, спостереження з бесідою, розповідь з читанням уривків з казки, оповідання, бесіду з переказом, прийоми порівняння, запитання, показ картини, предмета тощо. Вибір способу роботи зумовлений також метою заняття, має враховувати вікові особливості дітей, увагу, пам'ять, забезпечувати активізацію розумової діяльності, сприяти виробленню певних умінь і навичок, здійсненню поставленої мети.

Робота з розвитку мовлення зобов'язує педагога працювати над збагаченням, розширенням і активізацією словника дітей. Сприяють цьому використання прийомів аналізу і синтезу, порівняння і узагальнення, єдність слова і наочного образу, що збагачує яву дитини, розвиває мислення. Лексикон дитини збагатиться, якщо слова-уявлення будуть зрозумілими за лексичним значенням, точними, виразними, увійдуть у живе мовлення, різні форми спілкування, тобто з пасивного словника перейдуть в активний. Ефективним буде постійне застосування нового поняття у процесі бесіди, під час слухання розповідей, відповідей на запитання.

Мовлення діти збагачують і засвоюють новими словами упродовж усього дошкільного віку, а згодом – шкільного. Педагог має визначити і виконати такі завдання в роботі над його удосконаленням:

а) відповідно до вимог програми збагачувати лексичний запас усіма частинами мови; б) уточнювати значення слова, осмислення змісту не лише нових, але й засвоєних раніше для перевірки правильного розуміння; в) за допомогою слів розвивати логічне мислення дітей; г) до заняття вихователю слід готуватися заздалегідь, визначити мету роботи – збагачувати, уточнювати чи активізувати словник.

Під час роботи над твором не всі слова треба аналізувати, оскільки сам

зміст оповідання робить їх зрозумілими. Докладного пояснення потребують окремі висловлення. Інколи постає питання, коли пояснювати: до читання, у процесі його чи після читання. Час проведення словникової роботи підказує твір, який слухають діти. Якщо текст вимагає цілісного сприймання змісту, то трактувати невідоме треба перед читанням. Роз'яснення окремих слів під час читання не сприятиме зосередженню, порушить сприймання зображеної картини. Твори пізнавального змісту допускають висвітлення значення незрозумілого під час читання. Аналіз після читання часто нівелює сприймання дітьми змісту цілеспрямовано і повноцінно.

Які прийоми пояснення незрозумілих слів ефективні? Методисти рекомендують словесний опис з показом предмета, демонстрацію наочності, розчленування загальних понять на часткові, добір синонімів, антонімів, порівняння тощо.

Різні форми і напрями роботи з розвитку мовлення створюють умови для самостійних суджень дітей, розвитку вміння оцінювати своє і чуже висловлювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства в сім'ї, серед близьких і рідних дитини людей, далі – у дошкільних навчальних закладах, а її вдосконалення триває у школі і впродовж усього життя. Найважливішим завданням є забезпечення умов для максимальної реалізації потреби дитини в мовленнєвому спілкуванні в повсякденні.

Кінцевою метою опанування рідної мови в дошкільному віці є засвоєння літературних норм, основ культури спілкування, розвитку комунікативної компетентності, збагачення активного словника дітей, уточнення значення слів, удосконалення мови відповідно до граматичних норм, вироблення вмінь складати коротку розповідь, виховання уваги, спостережливості.

Дослідження не претендує на ви-

черпне розкриття аналізованої проблеми. Подальшої розробки потребують питання впливу мовленнєво-ігрової діяльності на формування граматичної правильності культури мовлення, створення системи вправ, зокрема ситуативних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Баєв, Б. Ф. (1972). Психологія навчання. Київ : Рад. шк.

Выготский, Л. С. (1982). Мышление и речь. Собр. соч. Москва : Педагогика, Т. 2.

Гавриш, Н. В. (2004). Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Луганськ : Альма-матер.

Синиця, І. О. (1974). Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів : монографія. Київ : Рад. шк.

Сухомлинський, В. О. (1977). Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., Т. 3.

Тихеева, Е. И. (1981). Развитие речи детей раннего и дошкольного возраста : пособ. для воспитателей. Москва : Просвещение, 5-е изд.

REFERENCES

Bayev, B. F. (1972). *Psykholohiya navchannya*. Kyiv : Rad. shk. (in Ukrainian).

Vyhotsky, L. S. (1982). *Myshlenye y rech*. Sobr. soch. Moskva : Pedahohyka, T. 2.

Havrysh, N. V. (2004). *Metodyka rozvytku zvyaznoho movlennya ditey doshkilnoho viku*. posibnyk. Luhansk : Alma-mater (in Ukrainian).

Synyt'sya, I. O. (1974). *Psykholohiya usnoho movlennya uchniv 4–8 klasiv* : monohrafiya. Kyiv : Rad. Shk. (in Ukrainian).

Sukhomlinsky, V. O. (1977). *Vybrani tvory* : v 5 t. Kyiv: Rad. Shk., T. 3 (in Ukrainian).

Tykheeva, E. Y. (1981). *Razvytye rechy detey ranneho y doshkolnoho vozrasta*: posob. dlya vospytateley . Moskva : Prosveshchenye, 5-e yzd.

Стаття надійшла 4.11.2019 р.